

Hlavathy Izabella

Orbaiszéki kúriák sorsa az ezredfordulón

A székelyföldi épített örökség egyik legértékesebb, ám sajnálatos módon kevésbé kutatott és ismert részét a vidéken épült nemesi lakóházak, a szakirodalomban udvarháznak vagy kúriának nevezett épületek alkotják.

E sajátos épülettípus székelyföldi elterjedése társadalomtörténeti okokra vezethető vissza. A rendi társadalom viszonylag késői fennmaradása nem kedvezett a vármegyei értelemben vett nagybirtok kialakulásának, így a székelyföldi nemes szerényebb vagyonnal rendelkezett, következésképpen lakóháza is e körülményhez igazodott. A szabad székely főemberek birtokközpontjában felépült lakóházak egyben a gazdasági élet központjai és a reprezentációt is szolgálták.

Az eddigi kutatók elemzése szerint a legtisztább formák és díszítések a 18. században keletkeztek. Méltóságot sugárzó megjelenésük a kiegyensúlyozott arányok és a sajátos formaelemek szerencsés ötvözésének eredménye. Alaprajzi elrendezésük rendszerint téglalap, akár egy vagy kétmenetes lakóházról van szó. Jellemző a bejárat előtti, köpillérekre támaszkodó árkádos tornác, mely a homlokzat síkja elé ugrik és melyet gyakran törtvonalú vagy háromkaréjos, volutákkal díszített oromfal koronáz. Az épületet magas kontyolt tető, sokszor kettős, ún. manzárdtető fedi. A telek bejáratát falazott, esetenként gazdagon tagolt kapulábak, oromfalas vagy galambdúcos nagykapu jelzi. A telken rendszerint számos gazdasági épület is állt (sütőház, gabonás, istálló, kocsisín stb.), melyek sok esetben külön építészeti értéket képviselnek.

A 20. század derekán még igen nagyszámban előforduló épületállomány természetesen pusztulását a háborút követő társadalmi és gazdasági átalakulások felgyorsították. A kitelepítések és az államosítás következtében az eredeti funkciójuktól megfosztott épületeket a vidéket oly gyakran sújtó földrengések sem kímélték.

Az ezredfordulón végzett felmérések szomorú képet mutatnak. A szakirodalomban eddig említett példákat sok esetben hiába próbáljuk beazonosítani a helyszínen, már csak az idősek emlékeiben élnek. Így van ez Lécfalván az egykori Gyárfás-kúriával, vagy Kisborosnyón a híres Tompa-kúriával, melynek 1728-as díszesen faragott tornácelemei a Székely Nemzeti Múzeum toronyaljában tekinthetők meg. Ez utóbbi gabonása a '90-es évek végén még állt, mesterien megmunkált ajtajáról ekkor készült az utolsó fénykép.¹

¹ A dolgozathoz tartozó képek a kötet végi képmellékletben találhatóak. (Szerk. megj.)

A közelmúltban Háromszéken és Erdővidéken végzett terepbejárásaink alkalmával több mint 150 objektumot vettünk nyilvántartásba, ezek közül 57 szerepel a hivatalos műemlékjegyzéken, további 13 helyi védettséget élvez.

Orbaiszéken ez a statisztika így fest: 12 településen 1 kastély és 18 udvarház közül az országos műemlékjegyzéken 6 épületet tartunk nyilván (Zabola – Mikes-kastély, Cófalva – Veress-kúria, Imecsfalva – Cserey-kúria, Orbaitelek – Horváth-kúria, Székelytamásfalva – Thury-Bányai-kúria, Zágón – Mikes-Szentkereszty-kúria) és további kettőt helyileg védünk (Gelence – régi és új Jancsó-kúria). Tapasztalatunk szerint önmagában ez a státusz nem biztosít kellő védelmet, az épületek többsége felújításra szorul, és akad olyan is, amely már menthetetlen.

A pusztulást gyakran a tisztázatlan jogi helyzet magyarázza, de nem kevés a szakszerűtlen, igénytelen beavatkozás, akár a szegénység, akár a pénzes kivagyiság motiválja. Elvértve ugyan, de akad pozitív példa is. Önkormányzati kezdeményezésből állították helyre a '90-es évek derekán a Zágoni Mikes-Szentkereszty-kúriát és gabonását. A Mikes Kelemen szülőházaként számon tartott épületben ma múzeum és községi könyvtár működik, a gabonást vendégházzá alakították. A kúria mai formáját az 1903-as átépítés nyomán nyerte, de magas, dupla teteje a 17–18. századi jelleget idézi. A telken a kúria és gabonás mellett egykor még egy csűr is állott, hátul terjedelmes kert volt, melyet azóta beépítettek.

A későklasszicista tömegű, homlokzatán gazdag empire díszítést viselő székelytamásfalvi Thury-Bányai-kúria annak köszönheti megmenekülését, hogy a '70-es évek derekán művelődési otthonná alakították. Igaz, drasztikus beavatkozások

1. A cófalvi Veress-kúria alaprajza

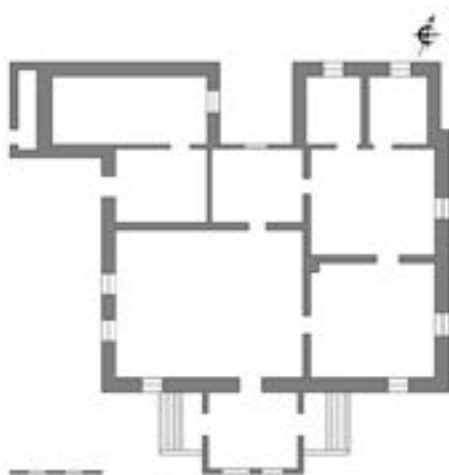
2. A zágoni Mikes-Szentkereszty-kúria alaprajza

árán, hiszen két reprezentatív termének egybenyitásával alakították ki a színpadot és nézőteret, az egykori gerendamennyezet és boltozat helyett a kornak megfelelően vasbeton födémet készítettek. A '90-es években a Bányai család leszármazottai visszaigényelték az épületet, majd a Zabolai Önkormányzat vásárolta meg és ma is művelődési házként működik, sajnos elég rossz állapotban várja, hogy felújítsák.

Az imecsfalvi Cseréy-kúria építészeti különlegessége a bejárati tornác fölött magasodó bádogsisak, melyhez hasonló díszelgett egykor a zágoni Mikes-Szentkereszty-kúria tornácán, még az 1903-as átépítés előtt. Bár az épület eredeti fedélszerkezetét laposabbra alakították, így minden valószínűség szerint a hagymakupolát is kicserélték, mégis felidézhető egykori formája, mely csak a képi ábrázolásokon maradt fenn. A Székely Nemzeti Múzeum alapgyűjteményének egykor otthont adó épület a '20-as években a község tulajdonába került és azóta iskola működik itt. Az elmúlt évtizedekben alig áldoztak a tatarozásra, a könnyező házigomba fertőzés miatt kritikussá vált a kúria sorsa, azonnali beavatkozásra van szükség.

Cófalván a Veress-kúria alaprajzi elrendezése, meredek sátozteteje és árkaos tornáca 18. századi eredetre utal. Az udvarház északi oldalával fordul az utca felé, déli oldalán az omladozó oromfalú tornác előtt húzódó kerítés mutatja, hogy két tulajdonos osztozik a bennvalón. A telken áll még egy gazdasági épület, a kút és az előkertben elvadult díszcserjék jelzik, hogy az épület egykor jobb időköt látott.

Az orbaitelki Horváth-kúria is a 18. századi jellegzetes formát mutatja. A boltíves tornác barokkos ízü oromzata és a telek bejáratát jelző falazott kapulábak

3. Az orbaiteleki Horváth-cúria alaprajza

barokkos díszítése egy időben készülhetett. Az épületet a 19–20. század fordulóján kisebb szárnyakkal megtoldták, homlokzatát átalakították. Az udvarház telkét jelentősen megcsonkították, nagy részét beépítették. Sajnos a visszaszolgáltatott épület lakatlan, terménytárolásra használják és senki nem tatarozza.

A gelencei Jancsó-kúriákat helyi védelem alá helyezték. Közülük a Jancsó Péter-féle 1848–50 között épült, klasszicista ízű timpanonos tornáccal. A Jancsó István-féle udvarház korábbinak van nyilvántartva. Mindkettő magántulajdonban van, előbbit a közelmúltban alakították át nyaralónak.

Haralyban a Fejér-udvarház 1894-ben épült igényes kivitelezésben. Tömegformálása, díszítései inkább a századfordulás úrilakokhoz közelíti, mint a hagyományos kúriákhoz.

A szörcsei udvarházak közül a Hadnagy-kúria állapota tekinthető válságosnak. A mives pallérmunkával készült épület szintén nem követi a hagyományos kúria-építészetet. A tágas telekre félig elbontott falazott kapulábak mutatják bejáratot, az udvaron romos épületek sokasága fogadja a látogatót. Mérhetetlen pusztulás a '90-es években kezdődött, a disznóhizlalda és téesz felszámolása után a helybeliek minden mozdíthatót széthordtak. Tulajdonosa Nagybányán élő tanár.

A néhány felsorolt példán keresztül megállapítható, hogy Orbaiszék kuriális építészete szervesen illeszkedik és egészíti ki Háromszék épített örökségét. A több mint másfél évtizede zajló társadalmi és gazdasági átalakulások újra megtizedelik az értékes épületállományt. Aki tehet ellene, ne késlekedjék cselekedni!